

Lauren iu NISTORESCU
(Centrul de Studii
Daco Romanistice "Lucus",
Timi oara)

Raporturile dintre popula iile de frontier i institu iile Imperiului Roman. Cazul limigan ilor

Abstract: (Relations between Border Populations and the Institutions of the Roman Empire. The Case of the Limigantes) Populations located at the Danube border of the late Roman Empire showed a high degree of diversity (and instability) both at the ethno-cultural and the institutional level. The careful analysis of the literary sources of the period reveals, in full consonance with the archaeological evidence, that most of these populations were involved in one or another mechanism of integration with the institutions of the Roman Empire, which they extended, by peristatal systems, at great distances beyond the limes. This organisational plan favoured the intensification of the Romanisation process.

Keywords: Roman Empire, *limes*, institutional integration, Romanisation

Rezumat: Popula iile situate la frontierele dun rene ale Imperiului Roman, în epoca târzie de existen a acestuia, prezentau un mare grad de diversitate (i chiar instabilitate) atât sub aspect etno-cultural, cât i în plan institu ional. Analiza atent a izvoarelor literare ale epocii relev , în deplin consonan cu datele arheologice, c aproape toate aceste popula ii erau antrenate într-un mecanism sau altul de integrare cu institu iile Imperiului Roman, pe care-l prelungeau prin formule de peristatalitate la mari distan e dincolo de limes. Acest regim organiza ional a constituit cadrul generic al procesului de romanizare.

Cuvinte-cheie: Imperiul Roman, *limes*, integrare institu ional , romanizare

La dou secole dup abandonarea regimului republican i transformarea sa într-o putere eminamente global , Imperiul Roman s-a confruntat cu o îndelungat perioad de anarhie. Întins practic pe toat durata secolului al III-lea i având ca principal factor generator ceea ce ast zi am desemna drept tendin e federaliste, această perioad a for at societatea roman în ansamblul s u la un amplu proces de reinventare institu ional , care a fost gestionat de un regim politic inovativ - Tetrarhia - i s-a încheiat cu transformarea Imperiului circummediteranean, prin pa ii succesivi f cu i de Constantin cel Mare i Teodosie, în decursul secolului urm tor, într-o putere suprastatal de esen teocratic . Pân la Diocle ian, îns , diagnosticul pe care l-a formulat, la vremea sa, Ernest Renan, în conferin a "Qu'est-ce qu'une nation?"¹, are deplin acoperire, cel pu in pentru teritoriile din exteriorul Italiei i *oicumenei* elenistice: Imperiul Roman a fost mai pu in un stat propriu-zis i mai mult o uria asociere de entit i dintre cele mai diverse, menit s asigure ordinea, pacea i civiliza ia. Chiar i dup decizia revolu ionar a împ ratului Hadrian de a pune cap t mi c rii de expansiune teritorial i a stabili pe teren frontiere ferme – chiar mai ferme decât în epocile moderne, întrucât ele s-au materializat prin amenajarea unor construc ii genistice

¹ Renan 1882.

gigante și, limesurile -, Imperiul Roman nu a avut, vorbind în termeni instituționali, o delimitare explicită și nenuanțată a interiorului de exterior. Mii de tratate, unele dintre ele respectate de-a lungul unor întregi epoci, altele părăsindu-și valabilitatea pentru cel mult un sezon agricol, sau doar acceptarea tacită, în termeni de *realpolitik*, a unui *status quo* impus de legiunile și diplomația Romei, legau sute de entități etnopolitice, unele dintre ele având la rândul lor doar o existență episodică, de complicată și mereu schimbătoare arhitectură organizatională a Imperiului. Cu o excepție notabilă (frontiera din Orient, care a constituit nu întâmplător scena unei conflagrații întinse pe mai mult de jumătate de mileniu), nici una dintre entitățile situate dincolo de limesurile administrative – dar, subliniem, nu dincolo de realitatea interioară a Imperiului Roman – nu a atins sau nu mai avea la data instituirii stării de vecinătate cu domeniul roman nivelul de dezvoltare statală.

Această stare de dualitate, *nici-în-exterior-nici-în-interior*, avea să se perpetueze mult vreme după reorganizarea diocleiană a Imperiului, pe toată lungimea limesului european, dar mai cu seamă de-a lungul Dunării, deopotrivă pe tronsonul mijlociu și pe cel inferior. Este motivul pentru care, în secolul IV mai cu seamă, cei mai mulți împărați, începând cu Constantin cel Mare și fiii săi, fac din principalele centre urbane ale Dunării mijlocii, cu precădere din Sirmium, cartierul general al guvernării lor militare.

O identitate eterogenă : cei de dincolo de limes

Pentru poetul Ovidius, instalat cu trei secole și jumătate mai devreme lângă Dunăre, problema de identizare² a populațiilor de pe celălalt mal era simplă : aceștia sunt numiți geografi, sauoma și orișciși³, fără a distinge între sensurile etnic, geografic sau cultural, pentru că ei sunt, pur și simplu, alții. Epoca lui Ovidius este însă cea a unui Imperiu în construcție, caracterizat prin realitatea unei frontiere mobile – în vremea ce, începând din epoca anarhiei militare, în care pleiada de lideri secesioniști care și-au asumat direct sau tacit calitatea de imperator au mobilizat cu ușurință forțele umane de pe ambele flancuri ale frontierei militar-administrative, această graniță nu mai este o simplă linie de demarcație, fie ea și mobilă, ci un univers în sine, o societate în care coabitează zeci și chiar sute de personaje colective aflate, simultan, în unul și în afara auzmântului instituțional imperial. Această stare de fapt caracterizează întreaga frontieră europeană, de la gurile Rinului la cele ale Donului, însă situația cea mai fluidă, cea mai greu de cuantificat în termeni etno-politici sau etno-geografici este cea de pe malul stâng al Dunării mijlocii. Formal, în acest areal se află, istoricizat de trei secole în vremea dinastiei constantiniene, ”regatul” sarmatic - negrăbim să precizăm că termenul de ”regat” este impropriu aici, întrucât, parțial din preocuparea autorităților imperiale de a nu permite cristalizarea unei forțe solid structurate la frontierele sale, parțial din cauza modului în care s-a construit această entitate etno-politică (prin câteva valuri de imigrare care s-au suprapus unor reminiscențe demo-culturale anterioare, preponderent dacice și celtoide), această structură nu a fost caracterizată niciodată prin

² Vorbim de identizare și nu de identificare, întrucât avem în vedere nu dorința de a stabili identitatea unor subiecți (pe care, prin definiție, aceștia și-o asumă), ci de preocuparea de clasificare în clase de operatori logici (“noi versus ei”, ”aliat versus inamic” .a.) a unor mulțimi care nu prezentau interes prin ele însele, ci doar prin interacțiunea lor cu lumea ordonată.

³ Ovidius, *Ponticele*.

unitate politică – dar și un ansamblu de entități etnice pe care istoriografia le-a consacrat sub eticheta de "daci liberi" și, avem a presupune, dat fiind succesiunea de evenimente deschise de războaiele marcomanice, o multitudine de grupuri nou-sosite, apar înând în cea mai mare parte a lor conglomeratului de populații est-germanice dislocate din bazinul Vistulei: quazi, vandali, gepizi ș.a.m.d. Raporturile instituționale ale acestui conglomerat cu ansamblul instituțional imperial sunt mereu nestatornice, după cum nestatornic este și politica centrului de putere roman față de el. În anii 102-106, Traian încorporase *de facto* această regiune în Imperiu, făcându-i a acorda o organizare provincială, pentru ca, un deceniu mai târziu, Hadrian să certifice situarea acesteia în afara frontierelor. În 167-175, după ce-i înfrânge sever în contextul primului război marcomanic, Marcus Aurelius – cel dintâi împărat care-și arogă titlul Sarmaticus – intervine brutal în raporturile de putere dintre entitățile regiunii, acordându-le sarmailor iazygi (posibil, doar uneia dintre grupuri⁴) un statut hegemonic, susținut prin privilegiul unei linii comerciale directe cu roxolani și prin dreptul de extindere a controlului teritorial pe un anumit areal la est de Tisa. Foarte posibil, în această perioadă și-a începutul procesul de edificare a limesului banato-crișean, proiectul având justificarea de a securiza această frontieră: cert este, pe de o parte, că lui Marcus Aurelius îi este atribuit proiectul înființării noilor provincii ale Marcomaniei și Sarmaciei⁵ (proiect abandonat în contextul guvernării discreționare a succesorului său, Commodus, dar care explică utilitatea și configurația limesului), iar pe de altă parte, că arheologii timoreni au pus în evidență în tronșonul de limes de la Dumbrăvița, material de secol II⁶. Împotriva sarmailor dărueni vor interveni, rând pe rând, împărații Maximinus Thrax (în 236), Aurelian (în 270), Carus (în 282-283), Diocletian (în 286 și 293), Galerius (în mai multe momente campanii din anii 299-307), Licinius (în 310 și 318) și Constantin cel Mare (în 321) – de menționat fiind că, între aceste episoade de confruntare frontală, relațiile dintre Imperiu și a-zisul regat sarmatic au avut parte de reglementări juridice care au fost efectiv aplicate doar pe durate foarte scurte.

Dincolo de domeniul teritorial sarmatic, atât de fragmentat în termeni de organizare politică, către frontierele occidentale ale provinciei Dacia Augusti, au existat întotdeauna, în aceste trei prime secole ale erei, formațiuni etno-politice de sine stătătoare, în care nu avem nici un impediment să vedem acele comunități etichetate drept "daci liberi", pe care Traian – ori, mai curând, succesorul său Hadrian – le-a lăsat în afara ariei mântului provincial. Extrem de lacunar atestat, vecinătatea lor cu Imperiul nu putea fi decât una de natură clientelară, semnificativ mai puțin importantă pentru autoritățile imperiale, dat fiind potențialul redus militar sau economic al acestor grupuri, dar și mai puțin tulburate de inițiative politice locale. Asemenea inițiative par să nu fi lipsit însă cu totul, contextele de reconfigurare a raporturilor de putere dintre comunitățile regiunii – a căror cum au fost cele din perioada războaielor marcomanice sau cele care-i vor aduce în prim-planul scenei istorice, drept exemplu efemer, pe limigani – obligându-i pe daci liberi să adopte o atitudine sau alta, mai mult sau mai puțin în conformanță cu deciziile imperiale.

⁴ Chiar și în acest moment, lumea sarmatică de la Dunărea mijlocie este puternic fragmentată politic: în vreme ce luptele cu romanii fuseser purtate de gruparea aflată sub conducerea regelui Ariogaisus (Dio Cassius, Epitome, LXXII), la masa negocierilor cu diplomații lui Marcus Aurelius s-au așezat regii Zanticus și Banadaspus.

⁵ Historia Augusta, *Marcus Aurelius* 24, 5.

⁶ Draocean et alii 2004, p. 7-20.

Statutul Daciei post-aureliene i riparensii

Ini iative politice mai mult sau mai pu in aliniate politicilor promovate de centrul imperial manifestase, cu atât mai pregnant, i elita provincial a Daciei. Aparent lipsit de voia politic local, de la insurec ia prilejuit de decesul cuceritorului Traian i pân la sfâr itul domniei lui Commodus, Dacia Augusti avea s - i afirme poten ialul de atitudine geopolitic mai întâi în contextul instaur rii dinastiei Severilor⁷, în solidar cu elitele celorlalte provincii dun rene, iar mai apoi, în filia ia re elelor de interese formate sub protectoratul Severilor⁸, în perioada anarhiei militare, fie ca sus in tori ai mi c rilor secesioniste (în primul rând a grup rii Ingenuus-Regalianus, dar, pare-se, i a a a-numitului "Imperiu Galic"), fie ca aspiran i legitimi ti la puterea imperial central (gruparea lui Aureolus). Deficitul de fidelitate al provinciei traiane fa de centrul imperial s-a manifestat, de altfel, i în contextul prelu rii tronului de c tre Aurelian, în contextul mi c rii insurec ionale din anii 270-271, conduse de trezorierul imperial Felicissimus, frond care nu poate fi disociat de lichidarea exponentului provinciei în competi ia pentru puterea suprem, generalul de cavalerie Aureolus. Împ ratul Aurelian este explicit în aceast privin : în evenimente i-au pierdut via a 7.000 dintre sus in torii lui Felicissimus, cor bieri, gr niceri, militari ai castrelor i provinciali daci, sau, în limbajul documentului (detaliu deloc neglijabil, izvorul antic citeaz coresponden a împ ratului cu consulul Ulpius Crinitus⁹), *septem milibus lembariorum et ripariensium et castrianorum et Daciscorum*¹⁰. Formularea trebuie s ne re in aten ia, întrucât ea o precede nu doar cronologic, cât mai ales în termeni cauzali, pe cea care-i aduce în prim-plan, trei genera ii mai târziu, pe limigan i. Originar din Serdica (deci din vecin tatea apropiat a teritoriului de desf urare a evenimentelor), dar mai cu seam în virtutea apartenen ei sale la vârfurile politice i sacerdotale¹¹ ale elitelor imperiale, Aurelian putea distinge cu u urin între diferitele categorii social-politice din provinciile dun rene. La ase decenii dup decretarea Constitu iei Antoniniene, vechile distinc ii între cet eni, italici, soci, provinciali i peregrini deveniser inoperante, cet enii Imperiului fiind distin i între ei, acum, doar dup provincia de origine i statutul socio-profesional. Descenden i ai autohtonilor, ai coloni tilor sau ai tot mai frecventelor mixaje dintre ace tia, locuitorii civili ai provinciei nord-dun rene erau desemna i ca daci, statutul

⁷ Nenorocosul predecesor al Severilor, efemerul împ rat Pertinax, i-a format baza de sus inere politic în perioada în care a exercitat func ia de procurator al Daciei, principalul furnizor de minereu aurifer din imperiu.

⁸ Septimius Sever a dublat privilegiile municipale acordate Daciei, fratele fondatorului dinastiei a exercitat func ia de guvernator, împ r teasa-mam Iulia Domna a ini iat Constitu ia Antoninian (actul de generalizare a cet eniei romane), iar Caracalla i-a exercitat atribu iile imperiale, timp de mai multe luni, din Dacia. Elitele provinciale daco-romane din epoca anarhiei militare s-au format prin leg turi nemijlocite cu Casa Severilor: spre exemplu, so ia împ ratului secesionist Regalianus era fiica unui membru al g rzii imperiale a lui Caracalla.

⁹ Historia Augusta, 38, 2-4; Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus* 35.

¹⁰ Pus sub semnul întreb rii, de altminteri f r nici un temei obiectiv, de o parte a istoriografiei recente, formula "daco-roman" este consistent certificat înc din antichitate, textul lui Aurelian nefiind decât unul din foarte numeroasele exemple de acest gen.

¹¹ Fapt îndeob te trecut cu vederea, în pofida capacit ii de a contribui la clarificarea mecanismelor prin care a fost realizat reunificarea imperiului i preg tirea terenului pentru reconfigurarea acestuia ca teocra ie, Lucius Domitius Aurelianus a fost sacerdot suprem al unei confrerii religioase a Zeului-Soare, foarte probabil aceea i c reia îi apar inuse i Lucia Domna (ini iatoarea Constitu iei Antoniniene), iar mai apoi Elagabalus.

civis romanus fiind subîn eles. Disjungerea în raport cu supu¹² civili a celor câteva categorii militare – cor bierii (corpul militar profesionist al flotei interioare dun rene), gr nicerii (p zitorii frontierei) i oameni ai castrelor - este fireasc , mai ales întrucât cel pu in ultimele dou dintre acestea vor evolua în categorii sociale distincte. Ne atrage aten ia aici categoria *riparensilor*/gr nicerilor, această denumire urmând s se reg seasc i în titulatura oficial a uneia din diviziunile administrative ale Daciei Nova, creat la sudul Dun rii de chiar împ ratul Aurelian în cadrul mai amplului proces de reorganizare a Imperiului, dup reunificarea acestuia. Dacia Ripensis este - suntem obliga i la această reevaluare mai ales în lumina ultimului val de descoperiri arheologice, care pun f r dubiu în eviden faptul c locuirea i administrarea roman a continuat la nordul fluviului chiar i în mediul urban, chiar i prin componenta militar - o unitate administrativ a Imperiului care se întindea pe ambele maluri ale Dun rii, i nu doar în sudul fluviului. Ideea c o provincie nou creat din m suri de securizare a frontierei i-ar fi avut capitala¹³ tocmai pe frontiera expus este logic inacceptabil . Dincolo de acest considerent, suntem obliga i s înem cont de câteva documente de prim rang, care atest atât faptul c Dacia (sau cea mai mare parte a provinciei traiane) este în continuare administrat direct, ca oricare alt provincie interioar a Imperiului, de administra ia central – i facem aici trimitere la harta militar imperial cunoscut drept Tabula Peutingeriana¹⁴ -, respectiv, c un important dispozitiv militar regulat continu s sta ioneze la nordul fluviului chiar i la un secol dup reforma sistemului defensiv al Imperiului – cu trimitere la Notitia Dignitatum¹⁵. Realit ile descrise de aceste dou documente sunt confirmate, în detaliu, i de evenimentele care-l au ca protagonist pe împ ratul Constantius, din anii 337-359, pe care le descrie Ammianus Marcellinus. Mai z bovim asupra acestei probleme pentru a semnala c , în literatura latin a Imperiului Târziu, termenul *riparensi* este frecvent sinonimizat prin cel de *limitanei* – i c , într-o formul sau alta, acesta ne dezv luie statutul locuitorilor dacilor de pe ambele maluri ale Dun rii, în secolele de dup a a-zisa ”retragere aurelian ”: cet eni/supu i ai Imperiului, al c ror contract cu statul incumb obliga ia de paz a frontierei.

Limitanei i limigani

Faptul c *Historia Augusta*, un izvor a c rui redactare are loc la dou sau trei genera ii dup sfâr itul domniei împ ratului Aurelian, îi atribuie acestuia cea mai veche referin la riparensi/limitanei merit s ne atrag suplimentar aten ia, întrucât fondarea acestei institu ii (o armat regulat de frontier , a c rei între inere cade în principal în sarcina comunit ilor locale din apropierea limesului i care se diferen iaz radical, ca statut social-politic, logic i mijloace de operare, de armata de front) este atribuit îndeob te fie lui

¹² Con inutul juridic al cet eniei romane din Imperiul Târziu este mai apropiat de cel al statutului medieval i premodern de supus, motiv pentru care utiliz m cei doi termeni în cvasisinonimie.

¹³ Ratiaria, noul sediu al legiunii XIII Gemina i implicit al guvernoratului provincial, se afl chiar pe malul Dun rii

¹⁴ Datarea Tabulei Peutingeriana în epoca dinastiei constantiniene (deci la aproape un secol dup a a-zisa ”retragere aurelian ”), cu argumenta ia dezvoltat , la Benea 2001-a i Benea 2001-b.

¹⁵ Potrivit Notitiei Dignitatum (îndestul tor certificat arheologic), sub autoritatea nemijlocit a ducelui de Dacia Ripensis se afl , chiar i la sfâr itul secolului IV, unit ile *Cuneus equitum Dalmatarum Divitensium* i *Auxilium primorum Daciscorum* din Drobeta, *Praefectus legionis tertiaedecimae geminae* din Dierna/Zernis i *Praefectus legionis quintae Macedonicae* din Sucidava, respectiv, garnizoane ale armatei regulate însumând multe sute de militari profesioni ti.

Diocletian, fie lui Constantin cel Mare¹⁶. Avem, astfel, constituit prezumția că limitaneii, una dintre creațiile juridico-militare prin care Imperiul a reușit să depășească epoca anarhiei militare din veacul al III-lea, a luat ființă chiar din vremea lui Aurelian, suveran care pregătise din multe puncte de vedere ampla reinventare a statului pe care o va desvârși Diocletian, respectiv – ceea ce ne interesează într-un grad mai ridicat – rolul decisiv în impunerea acestei formule l-a avut realitatea social-politică de la frontiera dunreană.

Ipoteza pe care o prezentăm aici este că, într-un fel sau altul, această reformă și-a făcut simțite efectele și dincolo de frontierele Imperiului, prin crearea, în exteriorul teritoriului suveran, a unei instituții în oglindă, prin care autoritatea imperială reușea să-și extindă autoritatea în *Barbaricum*, în decursul intervalului de un secol și jumătate scurs de la refacerea unității statale de după epoca anarhiei militare și până la redivizarea Imperiului în contextul creat de fenomenul hunic. Ca și în numeroase alte cazuri, nu avem de-a face cu o creație instituțională din neant, ci cu rafinarea unei instituții preexistente: cea a *foedus*-ului¹⁷. Derivat dintr-o alianță asimetrică, instituția *foedus*-ului s-a transformat treptat, în epoca Republicii târzii, într-un raport de dominare de către Roma a aliatului său, acesta trecând ulterior, în procesul de transformare dintr-un subiect de drept de sine stătător într-o componentă a statului roman (o provincie), prin alte câteva trepte intermediare: *socii et amicii populi Romani*¹⁸. După Hadrian însuși, dar mai cu seamă după epoca anarhiei militare, acest parcurs a încetat să mai aibă ca finalitate încorporarea în Imperiu a partenerului de alianță. În schimb, interesul pentru controlarea situației de la frontieră printr-un mecanism juridico-diplomatic flexibil s-a menținut, după încetarea politicii expansioniste și trecerea în defensivă, strategia Romei urmând stabilirea unui cordon exterior de securizare a frontierelor, printr-un sistem contractual cu entitățile etnopolitice din apropierea limesului. Toate populațiile învecinate cu Imperiul se aflau sub hegemonia Romei; însuși atunci când se bucurau de o încredere sporită, își puteau asuma fașă de statul roman o serie de obligații de natură preponderent politico-militară, beneficiind în schimb de un pachet de avantaje economico-sociale. Aceste entități dobândeau, astfel, un statut juridic nou, de populații sub protectorat imperial, fără a fi însă efectiv adugate edificului statal – un statut exprimat prin expresia juridică *limes gentes* – neamurile limesului, limigani.

O atestare documentară de referință

Avem a presupune, dat fiind evoluția ulterioară a evenimentelor, că noua creație juridică nu a putut supraviețui transformărilor pe care tabloul politic euro-mediteraneean le-a suportat la jumătatea secolului V – atât dispariția definitivă a unității statale a Imperiului, cât și plusul de consistență instituțională pe care-l dobândește lumea *Barbaricum*-ului începând cu epoca hunocrației când inoperantă instituția limigantă. Această stare de fapt explică în mare măsură precaritatea atestărilor documentare care să certifice această interpretare; ele nu lipsesc însă cu desăvârșire, cea mai notorie fiind cea consemnată de Ammianus Marcellinus, relativ la evenimentele din regiunea Dunării mijlocii, de la jumătatea secolului IV.

O lectură atentă a textului lui Marcellinus este de natură nu doar să ne ofere

¹⁶ Instituția limitaneilor face obiectul unor reglementări încorporate în Codul Theodosian (*Codex Theodosianus*), precum articolele 7.20.4 și 12.1.56, emise cel mai târziu în timpul celei de-a doua Tetrarhii.

¹⁷ Instituția este atestată încă de la începutul secolului V î.Hr. (Momigliano 2008, p. 86).

¹⁸ Gruen 1984, p. 54-95.

descrierea procesului de acordare a statutului de limiganii, ci și să ne furnizeze, raportat la percepția clasicizată în istoriografia curentă, câteva mici surprize. Cea mai importantă dintre ele o constituie faptul că evenimentele în cauză implică nu două, ci trei comunități de limigani, fiecare dintre acestea având o identitate distinctă și un comportament diferit în economia istorică. Redăm, succint, filmul evenimentelor.

În primăvara anului 358, împăratul Constantius începe o campanie împotriva sarmailor și quazilor, care atacaseră Pannonia¹⁹, contraatacând cu o armată pe quazi și cu o altă pe sarmăi²⁰. Quazii sunt urmăriți peste Dunăre, refugiindu-se în munți (Carpații Slovaciei), fac iunile conduse de Araharius și Usafer cerând pace. Unele faimuri ale sarmailor, în principal cea condusă de regele Zizais și subregii Rumo, Zinafer și Frigidum, se supun împăratului, care negociază cu ei separat de quazi²¹. În cadrul negocierilor cu sarmăii, împăratul acceptă să le dea acestora acele teritorii de la est de Tisa aici căror locuitori s-au emancipat anterior, pe calea armelor, de sub dominația sarmată, alungându-i foarte puțin până la victorie²². După aceste negocieri, împăratul își mută armata la Brigetio, unde își se supun și quazii regelui Vitrodorus și subregelui Agilimundus²³. După încheierea păcii cu sarmăii și quazii, Constantius își aduce armata lângă Parthiscon, pentru a pune în aplicare prevederile tratatului cu Zizais, respectiv, pentru a restaura autoritatea grupului sarmate conduse de acesta asupra unor teritorii de la est de Tisa, adjudecate de limigani²⁴. Pe malul stâng al Tisei este concentrată o armată a limiganilor care se emancipaseră de sarmăi²⁵ și care sunt identificați ulterior cu termenul de amicensi²⁶. Armata acestora trece Tisa, fără când act de supunere față de Constantius și solicitând să fie lăsat pe teritoriile sale, altminteri fiind gata să opună rezistență. Constantius ordonă atacul și îi învinge într-o bătălie de jumătate de oră²⁷. După această campanie, Constantius primește titlul de *Sarmaticus* pentru a doua oară, dar – nota bene! – nu resimte nevoia asumării unui titlu de *Limiganticus*, în pofida faptului că opera iunea armată împotriva acestora fusese atât de însemnată, încât împăratul solicitase sprijin simultan de la sarmăii propriu-zisi și taifali²⁸. În fine, la începutul anului următor (359), situația din regiunea Tisei inferioare se deteriorează din nou, iar Constantius

¹⁹ Ammianus XVI, 10,20, XVII, 12, 1-5. Aici și în cele ce urmează urmăm traducerea lui Dan Negrescu, căruia îi mulțumim pentru sprijinul acordat în verificarea acurateții terminologice.

²⁰ Ammianus XVII, 12, 5.

²¹ Ammianus XVII, 12, 7-15. În urma negocierilor, sarmăii conduși de Araharius și Usafer dobândesc statut de clienți ai statului roman: *semper Romanorum clientes*, potrivit formulei consemnate de Ammianus.

²² Ammianus XVII, 12, 18-19.

²³ Ammianus XVII, 12, 20-21.

²⁴ Ammianus XVII, 13, 2-4.

²⁵ Ammianus XVII, 13, 3-5.

²⁶ Ammianus XVII, 13, 19. Se face precizarea, esențială pentru corectă identificare etno-teritorială a grupurilor implicate în evenimente, că amicensii și picensii sunt denumiți astfel după locurile pe care le locuiesc. Luând în considerare toate elementele geografice consemnate (de altminteri, cu multă acuratețe) de către Ammianus, suntem obligați să identificăm pe picensii fiind limigani și dependenți de așezarea Pincum iar pe amicensii ca fiind limigani și dependenți de localitatea Micia (apartenența acestuia, implicit și a celei mai mari părți a Daciei traiane, pe parcursul secolului IV, la interiorul Imperiului fiind confirmat fără drept de apel și de Tabula Peutingeriana).

²⁷ Ammianus XVII, 13, 5-18.

²⁸ Ammianus XVII, 13, 20. Formularea *Taifali proxima suis sedibus obtinebant, Liberi terras occupaverant e regione sibi oppositas* din textul lui Ammianus trebuie interpretat în sensul că, la data acordării sprijinului militar solicitat de împărat, sarmăii – desemnați și încă prin eticheta *Liberi* – nu beneficiau încă de statutul juridic de clienți.

trimite la limiganii sarmatici o misiune formată din doi tribuni și apoi pornește o campanie militară împotriva acestora²⁹. Obținerea importantă are loc la Acimincum, în prima fază împotriva scârțării cu fuga, în vreme ce garda sa pretoriană este ucisă, pentru că în final armata imperială s-a înfrânt pe sarmai³⁰.

Analiza riguroasă a textului ne permite să facem următoarele afirmații:

- statutul de comunitate limigantă se acordă printr-un tratat parafat de împărat: gruparea sarmailor lui Zizais este desemnată ca limigantă abia după perfectarea acestui instrument juridic, iar nerespectarea tratatului este considerată trdare și tratat ca o problemă de ordin intern, nu ca o agresiune din exterior (a se explicându-se și inexistența unui titlu *Limiganticus*).
- odată cu protectoratul imperial, comunitatea limigantă dobândește recunoașterea dreptului de administrare asupra unui teritoriu, considerat ca aparținând *de jure* Imperiului; dreptul de administrare prin mandat imperial al unui anumit teritoriu poate fi aplicat și unei periferii regionale care include fortificațiile, așa cum este cazul picensilor³¹.
- în schimbul acestui privilegiu, comunitatea limigantă se angajează să acorde, la cererea autorității imperiale, tribut și recruți pentru armată; acesta este comportamentul limiganilor amiceni³² - pe care împăratul îl ignoră sub pretextul că amiceni nu sunt sinceri, *de facto* el încalcând tratatul anterior pentru a satisface aranjamentele asumate prin noul tratat, favorabil altei grupări.

La un secol după a-zisa „retragere aureliană”³³, observăm, a adară, la nordul Dunării, în arealele periferice ale unei provincii care continuă să facă parte din Imperiu și să fie administrat ca oricare altă provincie *intra limes*, că România - amintim, acesta este titlul oficial pe care-l poartă statul roman, după edictarea *Constitutiei Antoniniane* - își face

²⁹ Ammianus XIX, 11, 1-5. Ammianus este explicit în a-i identifica pe acești noi limigani cu cei pe care îi desemnase anterior drept *Sarmatae Liberi*, întrucât precizează că împăratul le-a cerut socoteală pentru încălcarea tratatului și pentru pierderea teritoriilor pe care aceștia le ceruseră în trecut (și le primiseră) în anul anterior: *Confestim itaque missis ad Limigantes duobus tribunus cum interpretibus singulis explorabat modestius percunctando, quam ob rem relictis laribus post pacem et foedera petentibus adtributis ita palarentur per varia limitesque contra interdicta pulsarent...*

³⁰ Ammianus XVII, 13, 20.

³¹ Ne atrage atenția faptul că picensii (și numai ei dintre toate cele trei grupări limigante menționate de Ammianus) dispun de un castru însemnat - nu poate fi vorba decât de Berzobis sau de alt castru de pe versanții vestici ai Munților Banatului - și au un potențial militar atât de însemnat, încât Constantius nu riscă să-l atace doar cu corpul militar de sub comanda proprie, ci apelează și la sprijinul foederatilor taifali și sarmai. Semnalăm și faptul că, în vremea pentru dialogul cu celelalte două grupări este nevoie de interpreti, în dialogul cu picensii, comunicarea se face exclusiv în limba latină. Toate acestea ne obligă să admitem că picensii sunt o populație latinofonă, descendentă nemijlocit din provincialii daco-romani din epoca Daciei Auguste, dar care, în urma reorganizării provinciei în formula Dacia Ripensis, au rămas în exteriorul frontierelor nou-definite.

³² Limiganii amiceni ocupă bazinul Mureșului inferior (probabil și depresiunea contiguă Zarandului - asocierea onomastică cu localitatea Micia obligă la o atare localizare), ei extinzându-se până în apropiere de Parthiscon contextul evenimentelor din anul 332. Spre deosebire de picensi, ei nu sunt latinofoni, Constantin și suita sa fiind nevoiți să se înțeleagă cu ei prin gesturi. În același timp, ei se deosebesc de sarmai (sub aspectul lor dominație deducem că s-au aflat anterior anului 332) prin faptul că sunt sedentari (dispun de așezări stabile, extinse și care reflectă o stratificare socială însemnată), dar și printr-un grad de disciplină și fidelitate militară care atrage atenția - chiar și Ammianus, autor cu vâdită tendință izotizată imperială, declarându-i admirația față de caracterul profesionist al armatei amicene, care este familiarizat cu tactici și strategii specifice armatelor regulate, și ai cărei militari nu cer îndurare și nu trdă. Singura identificare verosimilă, în cazul amicensilor, este cu o comunitate de daci încă neromanizată, dar aflați de multe generații în contact cu realitățile imperiale și având contacte privilegiate cu picensii (provincialii daco-romani din periferia Daciei Ripensis, care - potrivit textului lui Ammianus - par înclinați să nervină în conflict de partea acestora).

³³ Formularea corectă ar trebui să fie „reorganizarea aureliană”, întrucât acest împărat este unul dintre cei căroră contemporanii le-au atribuit, cu justetea, titlul de *Restitutor Patriae* (Watson 1999, p. 174).

similitudinea prezenței hegemonice nu doar prin mecanisme culturale și de civilizație, ci și prin structuri instituționale vii, dinamice, fatalmente și foarte fluide în această regiune de interferențe. Acest eșec al normelor și comportamentelor induse îi aduce și el aportul la îndelungatul proces de romanizare care cuprinsese, în întregime, largă macroregiune a bazinului dunărean – dar, fapt mai puțin luat în considerare până acum, oferit totodată și instrumentele și motivele pentru (re)constituirea unei voințe și politici locale, disjuncte de cea a Imperiului propriu-zis.

Bibliografie

Izvoare literare:

- Ammianus Ammianus Marcellinus, *Istorie romană*, Popescu, David (ed.), București, Ed. tiințific și Enciclopedică, 1982.
- Dio Cassius Dio Cassius, *Istorie romană*, Ștefan, Gh. (introd.), Piatkowski, Adelina (trad.), București, Ed. tiințific și Enciclopedică, 1973.

Bibliografie generală :

- Benea 2001-a Benea, Doina, *Câteva observații privitoare la așezările din Dacia de pe Tabula Peutingeriana*, în *Studia Archaeologica et Historica Nicolae Gudea dedicată, Acta Musei Porolissensis - Bibliotheca Musei Porolissensis*, IV, Zalud, p. 285-300.
- Benea 2001-b Benea Doina, *Dacia pe Tabula Peutingeriana - In memoriam Dumitru Tudor*, în *BHAUT* 4, Timișoara, p. 135-149.
- Drașovean et alii 2004 Drașovean, Florin (coord.), *Săpăturile arheologice preventive de la Dumbrăvița (jud. Timiș)*, Ed. Waldpress, Timișoara.
- Gruen 1984 Gruen, Erich S., *The Hellenistic World and The Coming of Rome*, Berkeley-Los Angeles Ed. University of California Press.
- Momigliano 2008 Momigliano, A., *The origins of Rome*, în Wallbank-Astin, „The Cambridge Ancient History”, vol. VII/2 „The Rise of Rome to 220 BC”, Cambridge University Press, p. 52-112.
- Treadgold 2012 Treadgold, Warren, *Bizanțul armat 284-1081*, Maleon, Anda Elena, Maleon, Bogdan-Petru (trad.), Iași, Ed. Speculum.
- Watson 1999 Watson, Alaric, *Aurelian and the Third Century*, New York, Ed. Routledge.

Webografie:

- Codex Theodosianus* <http://ancientrome.ru/ius/library/codex/theod/tituli.htm>, 15.09.2013
- Historia Augusta* http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Historia_Augusta/Aurelian/, 20.09.2013
- Notitia Dignitatum* <http://www.thelatinlibrary.com/notitia2.html>, 20.09.2013
- Ammianus <http://www.thelatinlibrary.com/ammianus.html>, 20.09.2013
- Aurelius Victor <http://www.thelatinlibrary.com/victor.caes.html>, 20.09.2013
- Ovidius <http://www.thelatinlibrary.com/ovid/ovid.ponto1.shtml> și urm., 20.09.2013
- Renan 1882 http://web.archive.org/web/20110827065548/http://www.cooper.edu/humanities/core/hss3/e_renan.html, 20.09.2013